

דף לו

הערות ובאורים בפשט

'בראשונה היה כותב 'אני פלוני חתמתי עד... אמר רבן גמליאל: תקנה גדולה התקינו, שיהיו מפרשין שמותייהן בגיטין מפני תיקון העולם' – רש"י מפרש שבתחילה היה חותם במלים אלו 'אני פלוני חתמתי עד' (או: 'אני עד' – מהר"ם ש"ף).

אולם ב'בית שמואל' (קל סק"א וסק"ח) נמצא פרוש אחר: הוא שאל, לפי המנהג שהנהיגו הקדמונים לקרוע את הגט מיד לאחר נתינתו, מה מקום יש עתה לפרש את שמות העדים, הלא לרבי אלעזר, שהלכה כמותו, מן הדין אין צריך כלל את עדי החתימה אלא מפני תיקון העולם, שמא ימותו העדים או ילכו מכאן ונאלץ להסתמך על הגט עצמו, וכשקורעים את הגט מיד, אין טעם להחתימם. וגם אם נחוש לדעת רבי מאיר, הרי קורעים אותו מיד, ומה צורך שיפרשו שמותייהם (שאינו אלא כדי שימצאו עדי קיום לאחר זמן)?

ופרש, שלרבי מאיר, גם לפני התקנה, היו העדים צריכים לכתוב שמותייהם (אולי מפני שהם עיקר הספר-כריתות; לכן צריך לפרשם. או מדין 'מוכה מתוכו'), ורבן גמליאל תיקן לפרש גם את שמות האב. ולכן, כדי לחוש לדעת רבי מאיר, צריך שיכתבו את שמם. ולפי זה – כתב שם – בזמן הזה, אין קפידא שיכתבו את שם אביהם.

ולפרושו, 'אני פלוני חתמתי עד' מתפרש שנוקב את שמו. (ולפרש"י יש לדקדק מדוע נקטו 'פלוני' – לשון מיותרת לכאורה, ועלולה להטעות, לפרש כפרוש השני. ואמנם, בתוספתא (בסוף גיטין) מבואר שקודם התקנה לא היו 'משימין את שמן בגיטין', כרש"י. ואכן שם לא כתוב 'פלוני'. ובהגהות רי"א חבר כתב עפ"י התוספתא, שמלת 'פלוני' שבגרסתנו בגמרא – מיותרת).

(על קושית ה'בית שמואל', לכאן י"ל שלא בטלה התקנה אף כי בטל הטעם, כנודע. ואילה"ק לפי"ז על דברי התה"ד (רלב) שהביא – כי הוא מדבר אליבא דר"א ושאלתו יש לפרשה לדעת הסוברים שאינו אלא עצה טובה, מה מקום יש בזה"ז לאותה עצה, אבל לר"מ, תקנה גמורה היא לפרש שמותייהם, ולא בטלה. ואף כי אין אנו נוקטים כר"מ, מ"מ יש לחוש לחומרא כמוש"כ שם, ולכן צריך לכתחילה לפרש את שם האב).

רבי אומר: "זוה דבר השמיטה שמוט" – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים' – זו אחת מן הדוגמאות לדרשות חז"ל שנראות כמסתמכות על איזה לשון, ואין זה אלא הלבוש החיצון העוזר לזכרון, ועיקר הדרשה, ההבנה העמוקה בפשט הכתוב; – הרי פרשת שמיטת כספים עדיין לא ידועה לפני הגדתה, ואם כן, פרוש הפסוק: 'זוה – גם כן – דבר השמיטה – בה"א הידיעה, משמע שמיטת קרקעות הנתונה כבר – שמוט... – לשמוט כספים'. הרי שתלה הכתוב שמיטת כספים בשמיטת הקרקע. (עלה יונה, עמ' קטו. וע"ע בגליון יב 'הדרש – עומק הפשט').

ציונים וראשי פרקים, לעיון

'פרוסבול' ו'מוסר שטרותיו לבית דין' – שיטת רש"י, כפי שהבינו אותה הראשונים ז"ל (ע' בתוס' ובמאירי. ושם הביא שכן מפורש בירושלמי. וכבר העירו שאינו נמצא לפנינו. וכן היא שיטת הרמב"ן בחידושו כאן) שהפרוובול ומסירת שטרותיו לבית דין, שניהם אינם מועילים מדין תורה למנוע את שמיטת החוב,

אלא מדרבנן. (ודרשת הספרי – אסמכתא בעלמא). ומועיל הדבר, או מפני ששמיטה בזה"ו מדרבנן (אביי), או משום 'הפקר בית דין הפקר' (רבא).

(וי"ל שרשי' לשיטתו פרש 'מוסרני לכם' – את השטרות. אולם לשיטת שאר הראשונים י"ל שהכוונה 'מוסרני לכם' – את הדברים דלהלן, ולשון הודעה ומסירת עדות היא, ואין כאן כלל מסירת שטרות).

ושיטת שאר הראשונים (ע' רמב"ם פ"ט מהל' שמיטה; ר"ן כאן; תוס' מכות ג: שו"ת הרא"ש עז,ה ועוד) שמסירת שטרות לבית דין הינה מן התורה. והפרוזבול, אף כי ענינו מסירת שטרותיו לבית דין, אינו כמסירה ממש שתועיל מן התורה. (כי תקנו שהפרוזבול מועיל גם כששטרותיו אינם בידו וברשותו, וגם כשאין כלל בידיעתו ובכוונתו להקנות לב"ד שטרותיו, וגם תקנו (למ"ד, ע' להלן) שיועיל ללא כתיבת שטר, שאין כאן קנין כלל לבית דין – ע' בר"ן ובחידושי מהר"ם שיק כאן). ויש מי שכתב לפרש כך גם את שיטת רש"י, (פני יהושע – מכות ג: וע' שבט הלוי ח"ד קצג; ח"ז רכ).

ומדברי התוס' שלפנינו (בד"ה מי) נראה שהפרוזבול מועיל מדין תורה, רק הלל תיקן לעשות כן בקביעות, ועל כך היה הדיון בגמרא, מדוע קבע כן, שתעקר בכך מצוה מן התורה.

(ע"ב) 'הפקר בית דין' – כבר האריכו ראשונים ואחרונים, אם 'הפקר בית דין' אינו אלא הפקעת בעלות, או גם הקנאה באופן חיובי, ויש שכתבו שתלוי הדבר במקור הדין, שלפי הדרש מ'ראשי האבות' משמע שיש לבית דין כח כאבות, להקנות ולהנחיל. – ע' רשב"א כאן; ים של שלמה יבמות פ"י יט. וע' עוד שו"ת רעק"א רכא,ו רכב,כא; מקור חיים תמת,ט; 'שערי ישר' ה,ט בפרוטרוט; דבר אברהם ח"א י; בית ישי סא,ג; שיעורי רבי שמואל רוזובסקי – לעיל י:

'והא אין בית דין יכול לבטל דברי ב"ד חברו אלא אם כן גדול הימנו'... – שיטת התוס' כאן, שגם אם פשטה התקנה בכל ישראל, יכול בית דין מאוחר לבטלה, אם גדול הוא מן הראשון. ואולם הרמב"ם (הל' ממרים פ"ב) חילק בדבר, שבסתם גזרות ותקנות אכן יכול ב"ד גדול לבטל, אבל בתקנות שנעשו על דברי תורה, אין בית דין אחר יכול לבטל, אפילו אם גדול הוא מן הראשון. ולשיטתו צריך לומר שתקנת פרוזבול אינה בכלל 'סייג' לדברי תורה, אף כי מפשטות הלשון 'שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה "השמר לך"...' מזה משמע שתקן למנוע איסור זה, אעפ"כ אין זו בגדר תקנת סייג, אלא שעיקר התקנה משום עניינים ומשום עשירים, כלדהלן. (כסף משנה' שם. וע' מהר"ם שיק כאן.

ומש"כ עוד בכס"מ שאין זה סייג, לפי שאינו איסור בקום ועשה אלא בשוא"ת – נראה פרושו, שי"ל שטעם החילוק שחילק הרמב"ם בין סייג לשאר תקנות, שהסייג עשאוהו חכמים כהרחבת התחום של איסור התורה, ולכן חמור הוא יותר, ואין לבטלו בשום פנים. וזה שייך דוקא באופן שהסייג משמש כהרחבה של גבולות האיסור, אבל כאן שהאיסור הוא המניעה מלהלוות, והרי התקנה לא 'הרחיבה' את האיסור, אלא רק בטלה את הסיבה שגרמה לאנשים לעבור על האיסור. ולכן איננה נידונית כסייג לענין זה.

הכס"מ כתב כן גם בדעת רש"י, אולם בשו"ת דובב מישרים (ח"א כג) דייק להפך מלשון רש"י בד"ה רבא. על שאלת הגמרא 'והא אין ב"ד יכול לבטל...'. – ע' בקובץ הערות – יבמות סח,לט).

'ככתבם וכלשונם'

שמיטת כספים – טעמיה

'... ושמיטת כספים גם כן אחר אותו הטעם (הנאמר בשמיטת קרקעות) נמשך, ללמד נפשנו במדות מעולות: מדת הנדיבות ועין טובה, ולקבוע בלבבנו הבטחון הגדול בשם ברוך-הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול בברכה והרחמים.

וגם נמצא מזה גדר ומחיצה של ברזל, להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרעינו, כי נשא קל וחומר בנפשנו לאמר: אפילו הלויתיו ממוני והגיע שנת השמיטה, אמרה תורה להשמיט ביד המלוה – שלא לגזול ושלא לחמוס משלו, לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון? (ספר החינוך, תעו)

'... ומצוה זו גורמת לישראל שלא ישתקעו יותר מדאי בעסקי משא ומתן, להרבות בסחורה כאניות סוחר, ולבלות בו זמן יום ולילה, כהגויים אשר על פני האדמה, ולא כל המרבה בסחורה מחכים, כי לזה (- לצורך מסחר מרובה) צריך הלוואת (איש) באחיו ולהיות נושה ברעהו מזמן לזמן, וזה אי אפשר בהחזיק מצוה זו, כי בהגיע תור השמיטה – ישמט הנושה ויצא נקי מכל חובו. ואם כן, היה חובה עלינו להחזיק במדת ההסתפקות, כראוי ונאות לעובד השלם, מבלי לשים כל חושו וחילו וראשית אוננו בהבל המדומה, ותחבולות כסף לאסוף עושר, שלא כמשפט התורה, כי אם להיות מתמימי דרך ההולכים בתורת ה', יבטח באלקי יעקב, כי הוא הנותן לחם לכל בשר, ובתורתו יהגה יומם ולילה, עושר וכבוד אתה. וכמו שהיו אבותינו, לא פנו אל הון, רועי צאן מגזו כבשים יתחממו, ומחלב עתודים ישתו. וברכת ה' היא תעשיר, ברצונו נותן וברצונו נוטל, ושוא כל תחבולות אדם...!' (תומים' – חו"מ סז)

'הנעלבין ואינן עולבים, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה ושמחין ביסורין, עליהן הכתוב אומר 'ואהביו כצאת השמש בגבורתו'.

ראוי להעתיק כאן מדברי בעל ספר 'החינוך', על הנהגה זו, שלא נפרשנה בטעות כהלקאה עצמית (או כתרבות זרה של 'הושטת הלחי השניה'). אלא ענינה חינוך עצמי וגדר שאדם גודר לעצמו, לבל יפול ברשתות הכעס. וזו לשונו (של"ח): 'לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חברו בדבריו הרעים, שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הפכים; ועוד, שיהיה בשתיקתו כמודה על החרופין. ובאמת, לא תצוה התורה להיות האדם כאבן, שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת ושלא נתחיל להתקוטט ולהרף בני אדם, ובכך יינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל-קטטה – לא יחרפוהו בני אדם, וזלתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים.

ואם אולי יכריחנו מחרף מבני אדם להשיב על דבריו, ראוי לחכם שישב לו דרך סלסול ונעימות ולא יכעס הרבה 'כי כעס בחיק כסילים ינוח', וינצל עצמו אל השומעים מחרופיו וישליך המשא על המחרף, זהו דרך הטובים שבבני אדם...

ואולם, יש כת מבני אדם, שעולה חסידותם כל כך, שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין זה יותר מדי, ועליהם אמרו ז"ל 'הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין...!'

דף לז

הערות ובאורים בפשט

'אין כותבין פרוסבול אלא על הקרקע. אם אין לו – מזכהו בתוך שדהו כל שהו... השאילו מקום... – רש"י כתב שלא תקנו חכמים אלא בדבר השכיח, וסתם שטרות נגבים מן הקרקע. והרבה ראשונים כתבו הטעם שכשיש קרקע, החוב אינו 'מחוסר גביה', וכנגווש הוא כבר בידי בית דין (ע' ר"ש שביעית פרק י ושאר מפרשים, ובראשונים כאן).